

University of Groningen

Over de 'waardigheid van de mens' en het zesde gebod

Hippe, Joop

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Hippe, J. (Auteur). (2015). Over de 'waardigheid van de mens' en het zesde gebod: Het euthanasievraagstuk en de christelijke partijen in Nederland (1979-2002)., Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/nieuws/dnpp/2015/hippe_euthanasievraagstuk

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Over de ‘waardigheid van de mens’ en het zesde gebod.

Het euthanasievraagstuk en de christelijke partijen in Nederland (1979-2002)

Joop Hippe¹

Inleiding

De vraag of actieve euthanasie dan wel hulp bij zelfdoding mogelijk moet zijn, heeft al decennialang de Nederlandse samenleving en politiek bezig gehouden. Zo was er in 2013 een rechtszaak tegen een man die zijn 99-jarige stiefmoeder pillen bracht waarmee ze zichzelf doodde.² De man werd ondersteund door de Nederlandse Vereniging Voor een Vrijwillig Levens einde (NVVE), die van mening is dat hulp bij zelfdoding – ook door een niet-arts – van iemand die vindt dat zijn leven voltooid is, wettelijk mogelijk gemaakt moet worden.

Meer opzien nog baarde wellicht eveneens in 2013 de zelfdoding van een huisarts toen hij in staat van beschuldiging was gesteld nadat hij als waarnemend arts een patiënt in stervensnood een veel te hoge dosis morfine had gegeven, zodat deze binnen het uur stierf.³ Mogelijk was deze bijzondere zaak een niet geoorloofde wijze van uitvoering van die andere vorm van stervenshulpverlening: actieve euthanasie, dat wil zeggen de opzettelijke levensbeëindiging van een patiënt door een arts, op verzoek van die patiënt. Deze vorm van stervenshulpverlening is nu wel toegestaan. Dit artikel handelt verder over actieve euthanasie.⁴

De legalisering van actieve euthanasie vormt met het abortusvraagstuk misschien wel het belangrijkste verschilpunt tussen de christelijke en seculiere partijen in de laatste twee decennia

¹ Voor dit artikel is gesproken met dr. Heleen Weyers, die verbonden is aan de Rijksuniversiteit Groningen en een proefschrift heeft geschreven over het proces van rechtsontwikkeling bij euthanasie. Daarnaast zijn telefonische interviews gehouden met prof. dr. Ernst Hirsch Ballin (5 juni 2013) en mr. drs. Elco Brinkman (21 januari 2013), die als minister van Justitie respectievelijk minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en later voorzitter van de Tweede Kamerfractie van het CDA nauw bij het wetgevingsproces rond euthanasie betrokken waren. Tot slot verschaftte dr. Bert de Vries, die fractievoorzitter was van het CDA toen Brinkman minister was, enige informatie. Ik dank hen hierbij voor de verleende medewerking.

² *NRC-Handelsblad*, 23 oktober 2013.

³ *NRC-Handelsblad*, 9 en 22 oktober 2013.

⁴ Met actieve euthanasie kan gelijk gesteld worden: hulp bij zelfdoding door een arts.

van de twintigste eeuw. Het lijkt een teken dat de ‘antithese’, die aan het einde van de negentiende eeuw het partijstelsel structuur verleende, ondanks toenemende ontzuiling en ontkerstening nog steeds niet helemaal tot het verleden behoort. Christelijke partijen staan in deze kwestie over het algemeen immers lijnrecht tegenover seculiere partijen. Terwijl de laatstgenoemde partijen de mens het recht toekennen om zelf over leven en dood te beschikken, achten christelijke partijen dit recht voorbehouden aan God. Dit is althans het heersende beeld.⁵ Dit beeld is niet geheel onjuist, maar doet toch tekort aan duidelijke verschilpunten tussen het CDA enerzijds en het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) (die in 2000 zouden opgaan in de ChristenUnie), alsmede de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) anderzijds.

In de beide eerste paragrafen wordt van deze vier christelijke partijen de principiële onderbouwing van het euthanasiestandpunt onderzocht: eerst GPV, RPF en SGP, daarna het CDA. Vervolgens staat in de derde paragraaf de wetsgeschiedenis met betrekking tot actieve euthanasie centraal. De aandacht gaat in het bijzonder uit naar twee fases daarvan, waarin het CDA deel uitmaakte van kabinetten die met een wetsvoorstel kwamen waarin actieve euthanasie aan de orde kwam. Daarbij wordt ook ingegaan op de vraag of het CDA hierbij een compromis heeft gesloten dan wel (enigszins) van standpunt is veranderd. Verder komt in deze paragraaf het verzet aan bod van de orthodox-protestantse drie tegen deze kabinetsvoorstellen. In de vierde en laatste paragraaf zal de balans worden opgemaakt en nagegaan worden of de geconstateerde verschillen in principiële onderbouwing tussen het CDA en de protestantse drie van invloed geweest (kunnen) zijn op de verschillende posities die door de christendemocraten aan de ene kant en de drie protestantse partijen aan de andere kant in het euthanasiedebat zijn ingenomen.

Dit artikel bestrijkt de periode 1979-2002. Het begin wordt gemarkeerd door de verschijning van een rapport over euthanasie van de wetenschappelijke bureaus van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de Christelijk-Historische Unie (CHU) en de Katholieke Volkspartij (KVP), die korte tijd later het CDA zouden vormen. Het onderzochte tijdvak eindigt met het in werking treden van de huidige euthanasiewet in 2002. GPV en RPF gingen in 2000 samen in de ChristenUnie, maar voor dit artikel is het niet relevant het euthanasiestandpunt van de fusiepartij te behandelen.

⁵ Zie bijvoorbeeld J. Kennedy, *Een weloverwogen dood. Euthanasie in Nederland*, Amsterdam, 2002, 147.

1. De principiële basis: GPV, RPF en SGP

Voor het vaststellen van het principiële standpunt van een politieke partij ten aanzien van bepaalde kwesties of thema's ligt het voor de hand in de eerste plaats het beginselprogramma van die partij te raadplegen. Indien de principiële onderbouwing ook aan de orde komt in andere partijdocumenten of publieke uitspraken van vooraanstaande partijleden, dan worden die ook in de beschouwing betrokken. Achtereenvolgens komen in deze paragraaf de drie protestantse partijen aan de orde; het CDA komt in de tweede paragraaf aan bod.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

In het GPV kwam euthanasie voor het eerst ter sprake in het beginselprogramma uit 1979, *Richtlijnen voor de Nationale Gereformeerde Politiek* geheten. In artikel 13 werd uitgesproken dat de overheid euthanasie met 'alle haar ten dienste staande middelen (dient) tegen te gaan'. Deze uitspraak gaf evenwel nog geen inzicht in de principiële motivering van dit standpunt. Bart Verbrugh, ideoloog van het GPV en van 1977 tot 1981 voorzitter van de Tweede Kamerfractie van het Verbond, verschaftte in zijn uitgebreide drielijne toelichting op het Richtlijnenprogramma echter meer duidelijkheid: iemand heeft niet het recht over het voortduren van zijn eigen leven te beschikken. God geeft aan een mens het leven om 'dit talent (te) gebruiken', maar niet het recht dat hij het 'wegwerpt'. Wie dit doet, schendt het gebod 'Gij zult niet doden'. Verbrugh schreef verder dat de mens volgens Gods beeld is geschapen en moet wachten tot God hem 'van zijn post terugroept'.⁶ In het *Program van Richtlijnen* van 1996 werd in artikel 19 de verwerping van actieve euthanasie gekoppeld aan de overtuiging dat het leven een gave van God is en dat ook het levenseinde door God wordt bepaald.

Gert Schutte, die Verbrugh in 1981 als fractievoorzitter opvolgde en tot 2001 deze functie bekleedde, heeft inzake euthanasie verschillende keren op het belang gewezen van het zesde gebod uit de Tien Geboden, 'Gij zult niet doodslaan'. Hij noemde daarbij dit gebod in het

⁶ A.J. Verbrugh, *Universeel en Anti-revolutionair. Toelichting bij de richtlijnen voor de nationaal-gereformeerde, dat is universeel-christelijke en antirevolutionaire politiek*, deel III, Groningen, 1985, 136-138.

euthanasievraagstuk de norm voor toetsing.⁷ In een van de debatten in de Tweede Kamer legde hij een relatie tussen dit gebod en een andere bijbelse notie. ‘Het gebod “Gij zult niet doodslaan” staat in het perspectief van God schiep de mens naar zijn beeld”. In datzelfde debat verklaarde hij dat er wetgeving zou moeten komen ‘die recht doet aan het feit dat God het leven geeft... en op zijn tijd... tot een einde brengt’.⁸ In een eerder debat zei Schutte dat het niet om ‘eerbied aan het leven’ ging, maar om ‘eerbied aan de Heer van het leven’.⁹ Volgens het verkiezingsprogramma van het GPV uit 1986 (artikel 38) komt het oordeel over de zin van het leven alleen aan God toe ‘die het leven gaf en het tijdstip van voltooiing bepaalt’.¹⁰

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

In haar zogeheten *Basisprogram* uit 1976 stelde de RPF in punt 7 van de paragraaf ‘Moraal en zedelijkheid’ kort en bondig dat actieve euthanasie strafbaar dient te blijven. In de versie van 1984 werd in artikel 14 in andere bewoordingen hetzelfde verlangd. In geen van beide programma’s werd de principiële achtergrond van dit standpunt direct aangegeven. Wel werd in beide gevallen aan het begin van het programma opgemerkt dat ‘Gods Woord, de Bijbel, over overheid en volk gezag heeft en derhalve normatief is voor het openbare leven’. Hieruit mag men wel afleiden dat ook voor euthanasie het standpunt van de RPF direct op Gods Woord is gebaseerd. Die directe binding van de overheid aan Gods Woord treffen we overigens ook aan in de beginselprogramma’s van GPV en SGP.

In de laatste versie van het Basisprogramma van de RPF uit 1993 is in het hoofdstuk ‘Zorg voor de schepping’ de principiële motivering wel direct bij het standpunt over euthanasie gegeven. Omdat ieder mens geschapen is naar het beeld van God, heeft hij een geheel eigen unieke waardigheid en verantwoordelijkheid. Het leven van ieder mens vormt een gave en een opdracht van God de Schepper, waarover de mens niet willekeurig mag beschikken. De waardigheid van de mens blijft intact, ook wanneer de kwaliteit van het leven sterk is verminderd.

⁷ G.J. Schutte, ‘Normatieve elementen in het parlementaire stelsel’, in: J. van der Jagt e.a., red., *Politiek Mozaïek. Opstellen aangeboden aan dr. A.J. Verbrugh*, Barneveld, 1992, 69-70. Zie ook het standpunt van partijvoorzitter Hans Blokland, *Ons Burgerschap*, januari 1988, 3.

⁸ *Handelingen Tweede Kamer (HTK)*, 1992-1993, 22572, 3286-3287.

⁹ *HTK*, Uitgebreide Commissievergadering (UCV), no. 50 (17 februari 1986), 53.

¹⁰ *Op koers naar morgen. Verkiezingsprogramma 1986-1990 GPV*, artikel 38.

In de beginselprogramma's van de RPF is niet het zesde gebod ('Gij zult niet doodslaan') vermeld. In de Tweede Kamer stelde Meindert Leerling, die fractievoorzitter was van 1981 tot 1994, echter dat het gaat om het handhaven van de rechtsstaat en het opvolgen van het goddelijk gebod dat voor ieder mens geldt: 'Gij zult niet doodslaan'. Verder zei hij dat de overheid de bijbelse normering voor wet en regelgeving dient te volgen.¹¹ In een ander Kamerdebat merkte de RPF-leider op dat God het begin en het einde van het leven bepaalt.¹²

Volgens de christelijk-gereformeerde hoogleraar ethiek Willem Velema, die een bijdrage leverde aan een in 1984 gehouden congres van de RPF over euthanasie, kon er gesproken worden van een plicht tot leven, omdat de mens als beeld van God geschapen is.¹³ In het verkiezingsprogramma van 1994 van de RPF werd de afwijzing van euthanasie gekoppeld aan de noties dat het leven een gave van God is en een mens de beelddrager van God. In het verkiezingsprogramma van 1986 had de RPF al geconstateerd dat het 'zogenaamde zelfbeschikkingsrecht' in strijd was met de bijbel.¹⁴

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

In het staatkundig-gereformeerde *Program van Beginselen* uit 1989 werd in artikel 21 zonder omhaal van woorden gesteld dat het levenseinde niet door medisch handelen 'opzettelijk (mag) worden vervroegd'. Uit de toelichting bleek vervolgens duidelijk de bijbels-principiële fundering: omdat het leven een bijzondere gave is van God, mag de mens daar niet naar eigen goeddunken over beschikken. De mens is beelddrager Gods en dat blijft hij zolang hij leeft. Dat brengt met zich mee dat de waarde en de waardigheid van de 'menselijke persoon' niet afhankelijk zijn van de situatie waarin die zich bevindt. De overheid moet de mens zoveel mogelijk tegen zichzelf en anderen (ook hulpverleners) beschermen.¹⁵

In de toelichting op het beginselprogramma werd daaraan toegevoegd dat de levenstijd die de mens gegeven wordt, 'genadetijd' is – hetgeen wil zeggen dat zo lang een mens leeft, er

¹¹ *HTK*, UCV, no. 50 (17 februari 1986), 45. Zie ook *Nieuw Nederland*, maart 1986, 6.

¹² *HTK*, 1992-1993, 22572, 3300.

¹³ Congres Euthanasie van de RPF, Amersfoort, 1984, 28.

¹⁴ *Verantwoord kiezen, rechtvaardig delen: verkiezingsprogramma 1994-1998 RPF*, 1.4 (Bescherming van het leven), 2.2 (Zorg voor het leven); *Waar het op aan komt. Bijbels verantwoord beleid. Verkiezingsprogramma 1986 RPF*, 1.18.

¹⁵ *Toelichting op het Program van Beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij*, 's Gravenhage, 1996, 90-91.

nog een bekering kan plaatsvinden. Cor van Dis, die voor de SGP van 1971 tot 1994 lid was van de Tweede Kamer, merkte in dit verband tijdens een parlementair debat op dat ‘het meest ondraaglijke lijden in dit leven... slechts licht [zal] zijn in vergelijking met het eeuwig lijden voor allen die de Heere Jezus Christus niet als Borg en Middelaar door het geloof hebben mogen aannemen’.¹⁶

In het beginselprogramma van de SGP en de toelichting daarop is het zesde gebod niet vermeld. Toch speelt dit in de argumentatie wel degelijk een rol. In de Tweede Kamer stelde Bas van der Vlies, van 1986 tot 2010 fractievoorzitter, ten aanzien van euthanasie dat de overheid op grond van het zesde gebod ‘gehouden (is)’ het leven van de mens te beschermen.¹⁷ Eerder al verklaarde Hette Abma, fractievoorzitter van 1971 tot 1981 en partijvoorzitter in de jaren 1961-1985, ten aanzien van euthanasie: ‘Met wettische hardheid verordineren wij: Gij zult niet doden. Daarmee is het vraagstuk afgehandeld.’¹⁸ In het verkiezingsprogramma van de SGP van 1986 werd aangegeven dat het God is, die ‘leven geeft, leven spaart en leven neemt’. Om die reden kan er volgens de staatkundig-gereformeerden geen sprake zijn van een zelfbeschikkingsrecht over het eigen leven. In dat verkiezingsprogramma werd euthanasie overigens ook weer in verband gebracht met het zesde gebod.¹⁹

Tussenbalans argumentatie GPV, RPF en SGP

Uit het bovenstaande blijkt dat voor elk van de drie orthodox-protestantse partijen voor het verbod van euthanasie door de overheid in ieder geval vier bijbelse noties van groot belang zijn: het leven is een gave Gods; het gebod ‘Gij zult niet doden’; de overtuiging dat God niet alleen het begin maar ook het einde van het leven bepaalt; en de notie dat de mens naar het evenbeeld van God geschapen is. Deze vier uitgangspunten komen voor in hun beginselprogramma’s (of de toelichting daarop), en/of in andere partijdocumenten dan wel in uitspraken van prominente partijvertegenwoordigers.

2. De principiële basis: CDA

¹⁶ *Woord en Wet: 1918-1988, 70 jaar SGP*, ’s Gravenhage, 1988, 298.

¹⁷ *HTK*, 1992-1993, 22572, 3292.

¹⁸ *Ons Contact*, 1983, no. 4,3; zie ook het standpunt van de opvolger van Abma, Dick Slagboom, *De Banier*, 15 aug. 1985, 4.

¹⁹ *In trouw recht doen: verkiezingsprogramma SGP 1986-1990*, 21, 20.

‘Eerbied voor en bescherming van menselijk leven, ongeacht ontwikkelingsstadium of verschijningsvorm, behoort hoeksteen te zijn van onze rechtsorde.’ Zo luidde artikel 13 van het *Program van Uitgangspunten* van het CDA uit 1980. In dit in algemene bewoordingen gestelde artikel werd euthanasie dus niet met name vermeld. Dat gebeurde evenmin in het in 1993 herziene programma. Wel werd daar in de toelichting op het thema ‘beschermwaardigheid van leven’ gesproken over een verbod op levensbeëindigend handelen. Artikel 25 vermeldde zelf: ‘De waardigheid van de mens, de eerbied voor en de bescherming van het menselijk leven zijn de fundamenteën van de nationale en internationale rechtsorde. Die bescherming geldt voor het leven in elk ontwikkelingsstadium of elke verschijningsvorm.’ In het programma van 1993 werd dus naast ‘eerbied voor het menselijk leven’ ook gesproken over ‘waardigheid van de mens’. Hieronder zal dit principe nader aan de orde komen. Later in dit artikel zal ook blijken dat voor het CDA een zekere beperking van het euthanasieverbod mogelijk is.

Geconcludeerd kan worden dat in de beginselprogramma’s van het CDA of in de toelichting daarop – anders dan bij de drie protestantse partijen – aangaande euthanasie elke verwijzing naar direct-bijbelse noties ontbreekt. Er moet natuurlijk ook bij het CDA aandacht besteed worden aan de opvattingen uit andere partijdocumenten dan het beginselprogramma en aan opvattingen van prominente partijleden. Maar voor de helderheid van het verhaal is het beter eerst de betekenis aan te geven die de christendemocraten toekenden aan het beginsel ‘waardigheid van de mens’ in relatie tot euthanasie.

Waardigheid van de mens

Het in het Program van Uitgangspunten van 1993 opgenomen begrip ‘waardigheid van de mens’ behoorde tot de fundamenteën op basis waarvan door het CDA euthanasie werd afgewezen. We zagen overigens dat ook in de beginselprogramma’s van de RPF en de SGP hierover wordt gesproken, zij het daar in verbinding met enkele van de vier bijbelse noties. Het GPV stond gereserveerder tegenover dit begrip. Volgens Eimert van Middelkoop, Tweede Kamerlid van

1989 tot 2002, verwees het naar het christelijk personalisme. ‘Maar dat heeft voor ons land het secularisatieproces eerder bevorderd’.²⁰

Het begrip ‘waardigheid van de mens’ heeft in het CDA een belangrijke rol gespeeld bij de onderbouwing van het afwijzende euthanasiestandpunt van de partij. Daarbij moet in de eerste plaats Wim Klijn worden genoemd, destijds hoogleraar theologische ethiek aan de Katholieke Theologische Hogeschool in Amsterdam, die wel eens het geweten van de CDA-fractie is genoemd.²¹ Volgens Klijn is de waardigheid van ieder mens met de aanwezigheid van het leven onvervreemdbaar gegeven. Waardigheid en menswaardigheid mogen niet verward worden. Een slechte kwaliteit van leven tast de waardigheid van het leven, de zin van het leven niet aan.²² Bij actieve euthanasie wordt door de patiënt geoordeeld dat het leven zinloos is geworden, maar de arts kan – aldus Klijn – zich niet louter beroepen op de vrijwilligheid van het verzoek. ‘De mogelijkheid van een legitimatie van actieve euthanasie als daad van een verantwoordelijke ander dan de betrokkene, vereist dat de arts het oordeel van de patiënt over zijn leven kan delen.’²³ Een dergelijk oordeel kan en mag op grond van de waardigheid van de mens, een arts over het leven van een ander echter niet vellen. De betrokken patiënt moet zich trouwens, aldus Klijn, eveneens van een oordeel tot zinloosheid onthouden. Keuzevrijheid en zelfbeschikking maken niet ‘het diepste niveau’ van het persoon-zijn uit. ‘Zij zijn gefundeerd op en... gebonden aan zijn inhoudelijke unieke onherhaalbare waardigheid, zijn ik’.²⁴

In de verkiezingsprogramma’s van het CDA in 1986 en 1989 werd het verbod van euthanasie voor het eerst gekoppeld aan het idee van de waardigheid van de mens.²⁵ Ook in het parlement werd dit begrip door de christendemocraten naar voren gebracht. Zo stelde Tweede Kamerlid Fred Borgman, woordvoerder van het CDA inzake euthanasie, dat de erkenning van de absolute waardigheid van de menselijke persoon en de rechtsbescherming daarvan, de hoeksteen

²⁰ E. van Middelkoop, ‘Secularisatie, staat en politiek’, in: E.M.H. Hirsch Ballin, C.J. Klop en E. van Middelkoop, *Christelijke politiek in een geseclariseerd Nederland*, Barneveld, 1991, 27-42.

²¹ *HTK*, 1986-1987, 19359, 4907 (Jacob Kohnstamm).

²² W.C.M. Klijn en W. Nieboer, *Euthanasie en hulp bij zelfdoding. Ethische analyse en waardering*, Utrecht, 1984, 17-18; W.C.M. Klijn, ‘Goed spreken over euthanasie’, in: *Christendemocratische Verkenningen*, 12 (1989), 507-508.

²³ Klijn, ‘Goed spreken over euthanasie’, 507.

²⁴ Klijn en Nieboer, *Euthanasie en hulp bij zelfdoding*, 16, 20.

²⁵ ‘Uitzicht’. *Samenwerken voor morgen; CDA actieprogram* (1986), paragraaf ‘Rechtsorde’, artikel 16; *Verantwoord voortbouwen* (1989), inleiding, paragraaf 1; ‘Justitie en Binnenlands Bestuur’, 1.5.2. (1989).

vormen van ons rechtsbestel en de cultuur als geheel. Bij actieve euthanasie werd naar zijn mening dat fundament aangetast. Niet alleen de arts voelt – ten onrechte – mede een oordeel over de zinloosheid van het (verdere) leven van de patiënt, ook de overheid die actieve euthanasie faciliteert wordt feitelijk deelgenoot van dit oordeel. Dat vormde volgens Borgman een inbreuk op de absolute beschermwaardigheid van het leven door de overheid en daarmee raakte de rechtsorde in het geding.²⁶

Bijbelse noties buiten het beginselprogramma

In de beide versies van het Program van Uitgangspunten van het CDA is – zo bleek hierboven – geen directe relatie aangebracht tussen de afwijzing van euthanasie en Gods woord, maar dat kan in andere partijbronnen natuurlijk wel gebeurd zijn. In 1979, het beginjaar van de in dit artikel beschreven periode, verscheen – zoals al vermeld – een rapport van een commissie van de wetenschappelijke bureaus van ARP, CHU en KVP, die werd voorgezeten door de hervormde theoloog Egbert Schrotten. Hierin werd gesteld dat het probleem van de euthanasie in de bijbel niet wordt opgelost; het ging er dan ook om antwoorden te vinden ‘in het licht van ons verstaan van de Schrift’.²⁷ Daarbij moest er ook rekening mee worden gehouden dat bijbelgedeelten door christenen verschillend geïnterpreteerd worden. Tegen deze achtergrond beschouwde de commissie het zesde gebod ‘Gij zult niet doden’ als een spelregel. Volgens haar ‘bepaalt het gebod “Gij zult niet doden” ons er bij dat God de Heer van leven en dood is’. Zij wees actieve euthanasie dan ook af, ook in de stervensfase.²⁸ Opmerkelijk is echter wel dat de commissie eerder vaststelde: ‘In bijbels licht is het onmogelijk het natuurlijk verloop der dingen (bv. een ziekteproces) of de gang der gebeurtenissen (bv. een ongeluk) zonder meer te laten samenvallen met de wil van God.’²⁹ Hieruit mag toch wel worden afgeleid dat de commissie de overtuiging niet deelt dat God zowel het begin als ook het einde van het leven bepaalt, of in ieder geval met betrekking tot euthanasie niet relevant vindt.

²⁶ *HTK*, 1988-1989, 20383, 6064.

²⁷ *Euthanasie: rapport van een commissie van wetenschappelijke instituten van KVP, ARP en CHU*, Den Haag, 1979, 20.

²⁸ *Ibidem*, 23-24, 39.

²⁹ *Ibidem*, 22.

In het verkiezingsprogramma van 1981 van het CDA werd gesteld dat actieve euthanasie niet behoort tot de stervensbegeleiding die een mens als beelddrager Gods toekomt.³⁰ Daarna verdween deze directe bijbelse notie uit de verkiezingsprogramma's van de christendemocraten en komt daarvoor, zoals hiervoor al vermeld, het begrip waardigheid van de mens in de plaats.

In 'Praatstuk Euthanasie', een publicatie van de Stichting Kader en Vormingswerk van het CDA, werden de mensen 'pachters en rentmeesters over het leven' genoemd, op grond waarvan actieve euthanasie als algemene mogelijkheid wordt afgewezen.³¹

Ook het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA) gaf zijn mening. De zogeheten fractiebegeleidingsgroepen voor Justitie en voor Volksgezondheid van de jongerenorganisatie wezen actieve euthanasie af, zij het de laatstgenoemde groep niet unaniem. In hun overwegingen spelen de overtuigingen een rol dat de mens 'beelddrager Gods' is en het leven een gave van God.³²

Ik wijs er op dat in de tot nu toe in dit onderdeel behandelde publicaties het begrip waardigheid van de mens niet voorkomt. Dat begrip komt in de tweede helft van de jaren tachtig naar voren binnen het CDA. Wordt er in de partij nog een relatie gelegd tussen het begrip 'waardigheid van de mens' en één of meer bijbelse noties? Volgens Klijn kan het begrip 'waardigheid van de mens' door een gelovig christen 'gelezen' worden als 'het beeld Gods'. Hij voegde daar aan toe: 'Dit doet echter niet af aan de noodzaak van de affirmatie van deze waardigheid ook door niet-gelovigen. De waardigheid van de mens is via de weg van de historische ervaring... in de Universele Verklaring over de mensenrechten terechtgekomen'.³³ Elders sprak Klijn over menselijke waardigheid als de uitdrukking van de 'radicale werkelijkheid'. Een mens hoeft niet eerst in God te geloven om zich van deze werkelijkheid bewust te zijn.³⁴ Klijn schreef samen met de hoogleraar strafrecht W. Nieboer een minderheidsrapport bij het rapport van de Staatscommissie Euthanasie, ingesteld in 1982. Klijn (rooms-katholiek) en Nieboer (vrijgemaakt gereformeerd) gaan uit van het 'fundamentele' beginsel van de waardigheid van de menselijke persoon, waaraan volgens hen alle

³⁰ *Om een zinvol bestaan: CDA-verkiezingsprogramma '81-'85*, paragraaf 'Justitie en binnenlands bestuur', artikel 9.15.

³¹ A. Dekker en J.P. Mellema, *Praatstuk Euthanasie*, Den Haag, 1985, 14.

³² *CDActueel*, 13 april 1985, 22, en 2 maart 1985, 22. Ik ga er hierbij van uit dat de schrijver van het artikel van 13 april het standpunt van de Justitie-groep weergeeft en niet alleen zijn eigen visie.

³³ Klijn, 'Goed spreken over euthanasie', 508.

³⁴ Klijn en Nieboer, *Euthanasie en hulp bij zelfdoding*, 29-30.

mensenrechten ontspringen. Op grond van dit beginsel wezen zij actieve euthanasie af. Hun standpunt was niet gebaseerd op een bepaalde groeps Moraal of levensbeschouwing, maar ‘op dat “minimum” aan mensvisie dat ons inziens voor een samenleving noodzakelijk is’.³⁵

Nog duidelijker dan de commissie-Schroten moest Klijn niets hebben van de opvatting dat God ook ‘direct het doodsmoment zou bepalen voor zover dat resulteert uit biologische processen’. Want dit betekent, aldus Klijn, een aantasting van de transcendentie van de Schepper. God is geen deskundige die de computer van het menselijk organisme bestuurt.³⁶ Overigens ontkende Klijn – zonder nadere toelichting – eveneens de relevantie van het gebod ‘Gij zult niet doden’ voor het euthanasievraagstuk.³⁷

CDA-senator Bert Fleers was van mening dat de opvatting dat God ook het einde van het leven bepaalt, voor euthanasie – als dat in de stervensfase plaatsvindt – niet van betekenis is. Fleers meende dat in een onomkeerbaar stervensproces God reeds beslist heeft over leven en dood. ‘De mens kan dan alleen nog beslissen over de menswaardigheid van het sterven.’³⁸ Het lijkt er op dat Fleers – zoals hieronder ook duidelijk zal worden – de waardigheid van de mens niet (meer) ziet als enige waarde die bij euthanasie van belang is.

Het Tweede Kamerlid Borgman sloot in zijn uitspraken soms vrij direct bij bijbelse noties aan. Zo wees hij op de hiervoor vermelde bepaling uit het christendemocratische verkiezingsprogramma van 1981, waarin euthanasie werd afgewezen omdat de mens beelddrager Gods is.³⁹ Verder meende Borgman dat het standpunt van zijn partij mede gebaseerd is op de overtuiging ‘dat het leven een gave en opgave van God is en dat ook de macht over de dood ten eerste en ten laatste aan Hem is’.⁴⁰ Weer andere uitlatingen van Borgman lijken er echter op te wijzen dat deze bijbelse noties met betrekking tot actieve euthanasie als politiek vraagstuk van meer beperkte betekenis zijn. Zo noemt hij – evenals Klijn – de waardigheid van de mens een begrip dat ‘voor *christenen* (cursief JH) nog een extra, zeer speciale betekenis heeft, daar in onze geloofsovertuiging de mens naar Gods evenbeeld... is’.⁴¹ In een interview maakte hij verder onderscheid tussen de levensbeschouwelijke visie van waaruit het CDA handelt en de

³⁵ *Staatscommissie* 1985, deel I, 196.

³⁶ Klijn en Nieboer, *Euthanasie en hulp bij zelfdoding*, 8.

³⁷ Klijn, ‘Goed spreken over euthanasie’, 504.

³⁸ *Handelingen Eerste Kamer (HEK)*, 1993-1994, 22572, 441.

³⁹ *CDA-Krant*, 2 september 1985, 7.

⁴⁰ *HTK*, 1988-1989, 20383, 6069.

⁴¹ *Idem*, 6064.

verantwoordelijkheid van de partij als medewetgever. Wat betreft het eerste gold voor hem dat de mens zijn levensopdracht niet eenzijdig mag teruggeven aan de Schepper, bij het tweede ging het om het feit dat de overheid bij actieve euthanasie niet meer de rechtsbescherming voor het leven biedt.⁴² De bijbelse notie stond in het parlementaire debat dus meer op de achtergrond. Borgman verzekerde zijn collega-Kamerleden dan ook dat het CDA de christelijke leer niet aan anderen wilde opleggen.⁴³

Resumerend kan worden gesteld dat de bijbelse notie ‘Gij zult niet doden’ na 1979 (toen de commissie-Schroten haar rapport uitbracht) binnen het CDA niet meer als argument werd genoemd voor het afwijzen van actieve euthanasie, en door Klijn zelfs in dit kader niet van toepassing wordt verklaard. De overtuiging dat God niet alleen het begin maar ook het einde van het leven bepaalt, werd in een aantal CDA-bronnen of verworpen of zo geïnterpreteerd dat het geen belemmering meer vormde voor euthanasie als de stervensfase is aangebroken.

Verder kan geconcludeerd worden dat als binnen het CDA bijbelse noties in positieve zin in relatie met het euthanasiestandpunt van de partij genoemd worden, dit dan vaak met een zekere behoedzaamheid gebeurde. Hier speelt een rol dat het CDA in vergelijking met de drie orthodox-protestantse partijen een meer indirecte relatie legde tussen zijn beginselen en de bijbel: het CDA zag en ziet het evangelie vooral als inspiratiebron. Maar belangrijker wellicht nog is dat het CDA anders dan de protestantse drie destijds, net als tegenwoordig, niet vond dat de overheid als instituut aan Gods woord en wet gebonden is.⁴⁴ Tot slot kan vastgesteld worden dat het beginsel van de waardigheid van de mens, voor zover aanwezig bij de orthodox-protestantse partijen, stevig verankerd was in een aantal bijbelse noties waaraan de overheid gebonden is. Dat lag bij het CDA anders: daar viel de politieke nadruk op het genoemde beginsel van de menselijke waardigheid zelf.

⁴² *CDActueel*, 9 maart 1985, 12.

⁴³ *HTK*, 1985-1986, UCV, no. 50, 17 februari 1986, 12.

⁴⁴ J. Hippe en G. Voerman, ‘Reformatorisch Staatkundig Verbond? Over samenwerking tussen RPF, SGP en GPV (1975-1994)’ in: G. Voerman, red., *Jaarboek 1993 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1994, 169-170; *Publieke gerechtigheid. Een christendemocratische visie op de rol van de overheid en de samenleving*, Rapport van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Den Haag, 1990, 21, 32; A. Rouvoet, *Reformatorische Staatsvisie. De RPF en het ambt van de overheid*, Nunspeet, 1992, 89-91; *Meer over de kleine reformatorische partijen*, publicatie van het Steenkampinstituut van het CDA, Den Haag, 1991, 12-13, 21-22, 31.

Relativering verbod actieve euthanasie

Er zijn in de visie van het CDA ook enkele principiële argumenten aanwijsbaar die een verbod van actieve euthanasie (enigszins) relativeren. Het gaat om de mogelijke aanwezigheid van een noodsituatie en de opvatting dat rekening gehouden moet worden met de zedelijke draagkracht van het volk. Beide argumenten passeren hier de revue.

In de toelichting bij het Program van Uitgangspunten van 1993 werd gesteld dat er actieve levensbeëindiging mag worden toegepast in noodsituaties waarbij ‘andere, zeer zwaarwegende belangen en waarden in het geding zijn’.⁴⁵ Een inperking van het verbod op euthanasie vinden we ook in vóór 1993 verschenen publicaties van het CDA, zij het niet altijd even duidelijk geformuleerd. Zo schreef de commissie-Schroten in 1979 dat het in een ‘ uitzonderlijk geval’ kan voorkomen dat het lijden zo ondraaglijk is ‘dat het slechts bestreden kan worden met maatregelen die de dood in versneld tempo ten gevolge hebben’.⁴⁶ Niet echt duidelijk is of daarbij ook actieve euthanasie kan plaatsvinden. In het zogeheten ‘Praatstuk Euthanasie’ werd geconcludeerd dat in ‘extreme situaties’ stervensbegeleiding op haar plaats is, ‘waarbij de uiteindelijke vorm van de hulp niet doorslaggevend is’.⁴⁷ Met deze formulering werd actieve levensbeëindiging ogenschijnlijk niet uitgesloten. De hierboven al genoemde fractiebegeleidingsgroep Justitie van het CDJA vond dat in uitzonderlijke gevallen euthanasie toelaatbaar is, mits de dood onafwendbaar lijkt.⁴⁸

De drie orthodox-protestantse partijen konden ook niet om het begrip noodtoestand heen. Artikel 40 van het Wetboek van Strafrecht (WvS) biedt immers de verdachten van alle delicten de mogelijkheid een beroep op de aanwezigheid van een noodtoestand te doen. Maar het is niet zonder betekenis dat de christendemocraten in enkele van hun partijdocumenten refereren aan deze uitzonderingssituatie wat betreft actieve levensbeëindiging, terwijl de protestantse partijen dat niet hebben gedaan.

⁴⁵ *Program van Uitgangspunten 1993 CDA*, 31.

⁴⁶ *Euthanasie: rapport van een commissie van de wetenschappelijke instituten van de KVP, ARP en CHU*, 39.

⁴⁷ Dekker en Mellema, *Praatstuk Euthanasie*, 15.

⁴⁸ *CDActueel*, 13 april 1985, 22.

Het tweede argument dat het verbod op euthanasie (tot op zekere hoogte) relativeerde, betreft de zedelijke draagkracht van de bevolking. In het in 1978 verschenen *Rapport grondslag en politiek handelen* van het CDA werd het volgende vermeld: ‘Een andere reden waarom soms tot een schikking (compromis) moet worden gekomen, is gelegen in het feit dat het bestuur rekening moet houden met de zedelijke draagkracht van de bevolking.’⁴⁹ In relatie tot euthanasie werd dit punt tot uiting gebracht door Bert de Vries, die van 1982 tot 1989 voorzitter van de Tweede Kamerfractie was: ‘De bescherming van het leven moet optimaal zijn, maar wat dit concreet inhoudt is mede afhankelijk van wat een samenleving als totaliteit kan dragen.’⁵⁰

Een theoretische uitwerking van deze benadering is gegeven door de filosoof J.L. Snijders in het tijdschrift van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Hij stelde zich de vraag: hoe moet de overheid in een sterk pluralistische samenleving omgaan met de uiteenlopende opvattingen die onder de bevolking leven? Volgens Snijders waren er hier ‘twee respectabele en alleszins verdedigbare opties’. In de eerste variant wordt ervoor gekozen om langs democratische weg te proberen ethische normen zoveel mogelijk in wetten om te zetten. In de tweede wordt met het oog op een vreedzame wijze van samenleving een scheiding aanvaard tussen de rechtsorde en de morele orde, zonder dat de staat dan noodzakelijkerwijs amoreel wordt. Het overheidshandelen heeft dan zijn eigen specifieke ethische normering. Snijders verwijst dan naar de opvatting van de middeleeuwse katholieke wijsgeer Thomas van Aquino, dat de wet tot doel heeft het algemeen welzijn te dienen.⁵¹

Als de visie van Snijders ten aanzien van de tweede optie gevolgd wordt, kan de vraag gesteld worden of het met betrekking tot ‘het rekening houden met de draagkracht van het volk’ nog wel zinvol is om van een compromis te spreken. In ieder geval is het dan niet een compromis op grond van machtspolitieke of strategische overwegingen, maar een afweging tussen twee eigen beginselen: de politiek-ethische opvatting over een bepaald vraagstuk en de principiële opvatting dat de overheid het algemeen welzijn moet dienen in een pluralistische samenleving.

⁴⁹ *Rapport grondslag en politiek handelen*, Den Haag, 1978, 65.

⁵⁰ *Reformatorisch Dagblad*, 26 april 1986. Ook geciteerd door M. Leerling in *Nieuw Nederland*, maart 1989, 5.

⁵¹ J.L. Snijders, ‘De rechtsorde en de morele orde’, in: *Christendemocratische Verkenningen*, 1995, no. 10, 459-460.

Niet alleen fractievoorzitter De Vries zag grenzen bij de politieke verwezenlijking van het afwijzende CDA-standpunt aangaande actieve euthanasie, ook Elco Brinkman, in de periode 1982-1989 minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC), met euthanasie in zijn portefeuille, kon niet blindelings achter de afwijzende opstelling van zijn partij staan. Brinkman vond ‘als lid van een kerkgenootschap’ dat het zelfbeschikkingsrecht over het eigen leven de mens ‘in principe’ niet toekomt. Als politicus had hij echter ‘een ruimer’ standpunt: ‘Je wordt vreselijk heen en weer geslingerd.’⁵² Brinkman wees er verder op dat hij als minister moest letten op wat er in de maatschappij leeft en dat er ook binnen het CDA een verscheidenheid aan opvattingen bestond. Dat laatste was zeker waar. Zelfs werd in sommige christendemocratische publicaties direct of indirect het zelfbeschikkingsrecht van de mens over zijn leven erkend en actieve euthanasie aanvaard.⁵³

Het expliciet vermelden van de mogelijkheid van noodsituaties in documenten van het CDA, het rekening houden met de zedelijke draagkracht van het volk, de worsteling van een vooraanstaand partijlid dat nauw bij het euthanasievraagstuk betrokken is en publicaties van partijgenoten die het officiële partijstandpunt afwijzen – het zijn alle fenomenen die bij de drie protestantse partijen niet voorkomen.

3. De euthanasiewetgeving en de christelijke partijen

De rechtsontwikkeling met betrekking tot actieve euthanasie speelde zich in eerste instantie buiten de politiek af. In de jaren zeventig ontwikkelde zich, ondersteund door de inbreng van belangengroepen en verschillende instanties op medisch terrein, een jurisprudentie die uiteindelijk onder bepaalde voorwaarden actieve euthanasie mogelijk maakte, ondanks het verbod daarvan in artikel 293 van het WvS. In 1984 leidde een arrest van de Hoge Raad ertoe dat een arts na actieve euthanasie met succes een beroep kon doen op het bestaan van een noodtoestand in de vorm van overmacht als gevolg van een conflict van plichten, als hij zich aan

⁵² *Trouw*, 31 augustus 1985, 21, 27.

⁵³ H.E.S. Woldring, ‘Euthanasie bespreekbaar’, in: *Christendemocratische Verkenningen*, 1989, no. 9, 387-388; Minderheidsstandpunt Fractiebegeleidingsgroep Volksgezondheid van het CDJA, *CDActueel*, 2 maart 1985, 22.

een aantal zorgvuldigheidseisen had gehouden. Die eisen waren deels inhoudelijk en deels procedureel van aard. Tot de eerste categorie behoort onder meer dat het verzoek van de patiënt vrijwillig en weloverwogen moet zijn en het lijden ondraaglijk en uitzichtloos, waarbij de mogelijkheden van behandeling uitgeput zijn of afgewezen door de patiënt.⁵⁴ Heleen Weyers concludeerde in haar proefschrift over de rechtsontwikkeling aangaande euthanasie dat de Hoge Raad in 1984 ‘in feite’ euthanasie heeft gelegaliseerd, als aan de zorgvuldigheidseisen is voldaan. Drie jaar later, zo gaf zij verder aan, maakte de Hoge Raad ook duidelijk dat een arts die zich gehouden heeft aan de zorgvuldigheidseisen, er op kan rekenen dat hij niet vervolgd wordt.⁵⁵

Inmiddels was in april 1984 het wetgevingsproces gestart, dat uiteindelijk in 2002 tot de formele legalisatie van actieve euthanasie zou leiden. Het Tweede Kamerlid van D66 Elida Wessel-Tuinstra diende toen een initiatiefwetsontwerp in, dat inhield dat een arts die zich aan de zorgvuldigheidseisen houdt niet strafbaar is, zonder dat daarbij het begrip noodsituatie nog een rol speelt. Bij een patiënt in de stervensfase is daarbij niet meer vereist dat zijn of haar lijden ondraaglijk is, dan wel als zodanig ervaren wordt.⁵⁶

Het initiatiefwetsvoorstel van Wessel-Tuinstra beoogde de formele legalisatie van euthanasie en was daarmee voor zowel het CDA als de drie protestantse partijen onaanvaardbaar. De christelijke partijen konden zich veel beter vinden in het hiervoor al genoemde rapport van een minderheid van de Staatscommissie Euthanasie, waarin actieve levensbeëindiging niet toelaatbaar wordt geacht.⁵⁷ Een eerste barst in het front van de christelijke partijen ontstond ten tijde van het tweede kabinet-Lubbers van CDA en VVD, dat na de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 tot stand kwam.

Het wetsontwerp van het tweede kabinet-Lubbers

Het in december 1987 ingediende wetsontwerp van het tweede kabinet-Lubbers wilde een alternatief bieden voor het ontwerp Wessel-Tuinstra (D66). Het handhaafde de strafbaarheid

⁵⁴ Heleen Weyers, *Euthanasie. Het proces van rechtsverandering*, proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 2002, 352.

⁵⁵ Ibidem, 353.

⁵⁶ Ibidem, 145-146.

⁵⁷ Ibidem, 190; Gijsbert Hoogenkamp, *Euthanasie op het Binnenhof. De euthanasiediscussie in politiek-historisch perspectief (1978-1992)*, Utrechtse Historische Cahiers, (13) 1992, no. 1, 43, 76; *HTK*, 1988-1989, 20383, 6070; *CDA-Krant*, 1985, no. 5, 2 september, 7.

van actieve euthanasie zonder meer in artikel 293 van het WvS. Daarnaast werd in de Wet regulerende de uitoefening der geneeskunst (WUG) een nieuw artikel (6b) opgenomen. Daarin stonden de zorgvuldigheidseisen vermeld en werd bepaald dat de arts die toch tot actieve euthanasie overgaat, deze eisen in acht dient te nemen. Dit alles ‘met behoud van zijn verantwoordelijkheid volgens de strafwet’, hetgeen wil zeggen dat het voldoen aan de zorgvuldigheidseisen nog niet betekende dat de arts vrijuit zou gaan.⁵⁸ Het criterium ‘ondraaglijk en uitzichtloos lijden’ werd door het kabinet niet bij de zorgvuldigheidseisen opgenomen, omdat het te weinig vastomlijnd zou zijn.⁵⁹

Bij dit wetsvoorstel scheidden zich de wegen van het CDA enerzijds en de drie protestantse partijen anderzijds. GPV, RPF en SGP wezen het wetsontwerp af. Over dit wetsontwerp is echter nooit gestemd. Als gevolg van de val van het tweede kabinet-Lubbers in mei 1989 werd de behandeling afgebroken nadat de partijen voor de eerste keer in het plenaire debat in de Tweede Kamer aan het woord waren geweest.

In de parlementaire stukken bij dit wetsontwerp gaf het kabinet nog eens duidelijk aan dat een arts die zich bij het plegen van euthanasie aan de in de WUG vermelde zorgvuldigheidseisen had gehouden, daaruit niet mocht concluderen dat een beroep op een noodsituatie in de vorm van overmacht altijd door de rechter gehonoreerd zou worden.⁶⁰ Wel zou volgens het kabinet het in acht nemen van de zorgvuldigheidseisen door de arts de kans groter maken dat een dergelijk beroep zou worden toegewezen. Immers, de zorgvuldigheidseisen vormden voor zowel de arts als de rechter een toetsingskader voor de vraag of er terecht een beroep op een noodsituatie was gedaan.⁶¹

De Tweede Kamerfractie van het CDA meende dat op grond van het feit dat de strafbaarheid van actieve euthanasie zonder meer gehandhaafd bleef en de noodsituatie losgekoppeld was van het voldoen aan de zorgvuldigheidseisen, het kabinetsvoorstel gevolgen diende te hebben ‘voor de zich te vormen jurisprudentie en daarmee voor het te voeren vervolgingsbeleid’.⁶² De CDA-fractie zag kortom een daling van het aantal euthanasiegevallen in

⁵⁸ Weyers, *Euthanasie*, 223; Hogenkamp, *Euthanasie op het Binnenhof*, 60.

⁵⁹ *HTK*, 1987-1988, bijlagen, 20383, no. 3, 7; no. 5, 42-43; no. 6, 52.

⁶⁰ *HTK*, 1987-1988, bijlagen, 20383, no. 3, 2; 1988-1989, bijlagen, 20383, no. 10, 17-18, 27.

⁶¹ *HTK*, 1987-1988, bijlagen, 20383, no. 6, 24; 1988-1989, bijlagen, 20383, no. 10, 18.

⁶² *HTK*, 1988-1989, 20383, 6068; 1987-1988, bijlagen, 20383, no 5, 7; 1988-1989, bijlagen, 20383, no. 9, 22-33.

het verschieft liggen; zij verwachtte dat in de rechtspraak minder snel euthanasie zou worden aanvaard.

Het kabinet ondersteunde die verwachting van de CDA-fractie echter niet. De ministers Frits Korthals Altes van Justitie (VVD) en Brinkman van WVC lieten weten dat het niet in de bedoeling lag dat na aanvaarding van dit wetsvoorstel door de Kamer de minister van Justitie een opdracht aan het Openbaar Ministerie zou geven tot het doen instellen van een strafvervolgning.⁶³ Ook gaven zij aan dat het wetsvoorstel aansloot bij de bestaande jurisprudentie en het mogelijk maakte dat die zich verder zou ontwikkelen. Daarbij merkten zij ook nog op dat zij in de jurisprudentie van de Hoge Raad geen nieuwe gezichtspunten verwachtten als dit wetsvoorstel werd aangenomen.⁶⁴

De drie protestantse partijen leverden stevige kritiek op het wetsontwerp. Het CDA had volgens hen een onverantwoord compromis gesloten. Het wetsontwerp had volgens de protestantse drie ‘een verhuullend karakter’, zoals Van Middelkoop, toen nog fractiemedewerker van het GPV, het uitdrukte.⁶⁵ In theorie zag het er nog wel redelijk uit, maar de volgens GPV, RPF en SGP inmiddels rampzalige praktijk – waarin artsen die aan de zorgvuldigheidseisen voldeden niet werden vervolgd – zou eerder uitgebreid dan teruggedrongen worden. Deze praktijk was in orthodox-protestantse ogen het gevolg van het feit dat de geldende norm in het WvS ten aanzien van actieve euthanasie door de ontwikkeling van de jurisprudentie was uitgehold.⁶⁶

Een steen des aanstoets voor GPV, RPF en SGP was daarbij – zo zou vooral later blijken – dat er volgens hen misbruik werd gemaakt van het criterium ‘noodsituatie’. Het beroep op een noodsituatie, zo stelden zij, moest alleen succesvol zijn in zeer uitzonderlijke en niet in een algemene formule te vatten gevallen.⁶⁷ Het bestaan van zo’n situatie diende ook altijd door een rechter te worden bepaald. Dat betekende een verandering van de staande praktijk waarin het Openbaar Ministerie bij euthanasiezaken mocht beslissen dat er van een noodsituatie sprake was en daarom niet tot vervolging overging. Ook al viel de noodsituatie in het wetsontwerp niet

⁶³ *HTK*, 1987-1988, bijlagen, 20383, no. 6, 31.

⁶⁴ *HTK*, 1988-1989, bijlagen 20383, no. 10, 32.

⁶⁵ *Jeugd en Politiek*, juni 1988, 128-131.

⁶⁶ Noot 60, 128; *Ons Burgerschap*, 26 november 1988, 157 (Schutte); *HTK*, 1988-1989, 20383, 6096 (Van der Vlies); *HTK*, 1988-1989, bijlagen, 20383, no. 9, 21; *Nieuw Nederland*, april 1992, 5 (Leerling).

⁶⁷ *HTK*, 1992/1993, 22572, 3294 (Van der Vlies), 3302 (Leerling); *HTK*, 1991-1992, 20383, 4237 (Schutte).

samen met het voldoen aan de zorgvuldigheidseisen, in de praktijk zou – aldus de protestantse drie – het opnemen van deze eisen in een wettelijke regeling een legitimatie vormen voor het handhaven, zo niet het uitbreiden van de geldende ruimhartige praktijk.⁶⁸

Hoewel het kabinet – zoals hiervoor al gebleken is – de CDA-fractie feitelijk geen hoop bood op een strenger vervolgingsbeleid, verleende de fractie geen steun aan de wens van de protestantse drie om een substantiële ombuiging van de bestaande euthanasiepraktijk tot stand te brengen. Tijdens het debat in de Tweede Kamer over het kabinetsvoorstel pleitte GPV-leider Schutte voor een zodanige herbevestiging van het absolute euthanasieverbod, dat als gevolg daarvan de jurisprudentie zou worden teruggedraaid en er geen basis meer zou zijn voor het opnemen van de zorgvuldigheidseisen in een wettelijke regeling. CDA-woordvoerder Borgman schaarde zich echter niet aan zijn zijde.⁶⁹

Het is de vraag of Borgman met deze terughoudende opstelling niet grote moeite heeft gehad. Tot dan toe had hij zich als een geharnast tegenstander van actieve euthanasie gepresenteerd. Zo stelde hij evenals GPV, RPF en SGP dat er met betrekking tot euthanasie een gat was ontstaan tussen de wet en de praktijk.⁷⁰ Dat gat moest naar zijn mening gedicht worden door de wet strikter toe te passen. Op één lijn met de protestantse drie zat Borgman ook toen hij wees op het risico van het opnemen van zorgvuldigheidseisen in een wet. Dat kon er toe leiden dat het voldoen aan deze eisen een vrijbrief zou bieden om straffeloos actieve euthanasie te plegen.⁷¹

Terugblikkend kende de Tweede Kamerfractie van het CDA volgens de toenmalige fractievoorzitter De Vries ten aanzien van euthanasie destijds verschillende stromingen. Borgman behoorde volgens hem tot de ‘preciezen’, zij het dat hij niet de strengste vertegenwoordiger van deze richting was. De Vries zelf rekende zich tot de ‘rekkelijken’: hij kon er wel mee leven dat het voldoen aan de zorgvuldigheidseisen in feite bepaalde of er sprake was van een noodsituatie.⁷² Al met al komt het beeld naar voren dat in ieder geval een deel van de CDA-fractieleden – onder wie Borgman – grote moeite moet hebben gehad met dit wetsontwerp.

⁶⁸ Noot 60, 129; *HTK*, 1987-1988, bijlagen, 20383, no. 5, 27-28; 1988-1989, bijlagen, 20383, no. 9, 11-13, 33, 35; *HTK*, 1988-1989, 20383, 6093 (Van der Vlies); *HEK*, 1993-1994, 22572, 386.

⁶⁹ *HTK*, 1988-1989, 20383, 6071.

⁷⁰ *CDActueel*, 9 maart 1985, 13; 2 augustus 1986, 4.

⁷¹ *CDActueel*, 2 augustus 1986, 4.

⁷² Telefonische informatie van Bert de Vries.

Mede omdat zoals al vermeld de parlementaire behandeling van het wetsontwerp halverwege werd afgebroken door de val van het tweede kabinet-Lubbers, kan dit vermoeden echter niet echt hard worden gemaakt.

Evenals De Vries heeft ook Brinkman achteraf gewezen op het feit dat er in de CDA-fractie verschillende schakeringen bestonden. Voor een belangrijk deel correspondeerden die in zijn ogen met de levensbeschouwelijke achtergrond van de Kamerleden. De rooms-katholieken legden het accent op het euthanasieverbod in de kerkleer; de hervormden hadden vooral oog voor een goede wetsstructuur; en de gereformeerden vonden dat ook het begrip barmhartigheid bij de oplossing van het euthanasievraagstuk een rol moest spelen. Het CDA sloot volgens Brinkman met het wetsvoorstel niet alleen een compromis met de liberale regeringspartner, maar ook een intern vergelijk. De gemeenschappelijke component voor de christendemocratische schakeringen was dat er naar buiten toe een signaal werd afgegeven dat op het terrein van de euthanasie niet alles mogelijk was en ook in de toekomst niet mogelijk zou moeten zijn.⁷³ Zijn partijgenoot Ernst Hirsch Ballin, minister van Justitie in het derde kabinet-Lubbers met euthanasie in zijn portefeuille, heeft overigens kanttekeningen geplaatst bij het beeld dat Brinkman schetste. Naar zijn mening liepen de verschillende opvattingen over euthanasie dwars door de onderscheiden geloofsgroeperingen binnen de partij heen.⁷⁴ De waarneming van Hirsch Ballin werd ook door De Vries onderschreven.⁷⁵

Het wetsvoorstel van het derde kabinet-Lubbers

Het derde kabinet-Lubbers van CDA en PvdA, dat in november 1989 van start ging, kwam in april 1992 met een nieuw wetsvoorstel betreffende euthanasie. Dit behelsde – naast de handhaving zonder meer van artikel 293 van het WvS – een kleine wijziging van de Wet op de Lijkbezorging die het mogelijk maakte dat een meldingsprocedure bij het toepassen van euthanasie in een Algemene Maatregel van Bestuur werd opgenomen en op die manier een wettelijke verankering zou krijgen. Die meldingsprocedure was in 1990 al ingesteld door minister van Justitie Hirsch Ballin, onder bezwaar overigens van het GPV, de RPF en de SGP. In de meldingsprocedure kregen ook de zorgvuldigheidseisen, nu ‘aandachtspunten’ geheten, een

⁷³ Telefonisch interview met Elco Brinkman.

⁷⁴ Telefonisch interview met Ernst Hirsch Ballin.

⁷⁵ Schriftelijke mededeling van Bert de Vries.

plaats. Anders dan in het eerdere voorstel van CDA en VVD maakte het criterium ‘ondraaglijk en uitzichtloos lijden’ weer deel uit van de zorgvuldigheidseisen/aandachtspunten.⁷⁶ Om de indruk te vermijden dat voldoen aan de aandachtspunten euthanasie rechtvaardigde, waren deze punten in vragende vorm opgenomen. Het kabinet was verder van mening dat euthanasie alleen in de stervensfase kon plaatsvinden.⁷⁷ Het steunde daarbij op een uitspraak van de Hoge Raad. Bij dit wetsontwerp – dat wel de eindstreep zou halen – stonden het CDA en de drie protestantse partijen opnieuw aan verschillende kanten van de streep.

Net als bij het vorige wetsontwerp werd door het kabinet nog eens aangegeven dat het voldoen door een arts aan de aandachtspunten niet automatisch betekende dat er dan van een noodsituatie sprake was.⁷⁸ Een andere overeenkomst met het vorige wetsontwerp was dat het kabinet – bij monde van Hirsch Ballin – aangaf dat het regeringsvoorstel aansloot bij de geldende jurisprudentie en dat het kabinet het niet juist achtte om de gevormde jurisprudentie ‘af te breken of bij te sturen’.⁷⁹ Het kabinet deelde verder mee dat aannemen van het wetsvoorstel niet betekende dat het vervolgingsbeleid zou worden gewijzigd.⁸⁰

Een verschil met de parlementaire behandeling van het eerdere CDA-VVD-wetsontwerp is dat de beide CDA-fracties het vervolgingsbeleid dit keer wel ter sprake brachten, maar dat met name de Tweede Kamerfractie minder de verwachting of de wens uitsprak dat de vervolging werd aangescherpt.⁸¹ Dit hangt wellicht samen met het feit dat de grondgedachte van beide wetsontwerpen anders was – hun belangrijkste onderlinge verschil. Stelde het kabinet van CDA en VVD ‘dat de beschermwaardigheid van het leven bij dit wetsvoorstel voorop staat’,⁸² het kabinet van CDA en PvdA werd door twee waarden gemotiveerd: enerzijds de bescherming van het leven en anderzijds het recht van de mens om waardig te sterven en ondraaglijk lijden te

⁷⁶ *HTK*, 1991-1992, bijlagen, 20383, no. 14, 10, 15-16.

⁷⁷ Weyers, *Euthanasie*, 260; *HEK*, 1993-1994, 22572, 411.

⁷⁸ *HTK*, 1991-1992, 20383, 4322-4323; *HTK*, bijlagen 20383, no. 15, 3 (vraag 14), no. 16, 4; *HEK*, 1993-1994, 22572, 415.

⁷⁹ *HTK*, 1991-1992, 20383, 4273-4274.

⁸⁰ *HTK*, 1991-1992, bijlagen, 22572, no. 6, 19.

⁸¹ *HTK*, 1991-1992, 20383, 4259-4260; *HEK*, 1992-1993, bijlagen, 22572, no. 275, 3-4. De Eerste Kamerfractie van het CDA vroeg om een actief opsporings- en vervolgingsbeleid.

⁸² *HTK*, 1988-1989, bijlagen, 20383, no. 10, 14.

bekorten.⁸³ De laatste twee criteria vormden de maatstaf voor de beoordeling of er sprake is van een noodsituatie.

Toen staatssecretaris Hans Simons (PvdA) in de Eerste Kamer hierover sprak, zei hij dat het hier niet ging om een compromis in klassieke zin – waarvoor hij zich overigens niet zou generen –, maar om een waardenvergelijk.⁸⁴ Een waardenvergelijk dus tussen de beschermwaardigheid van het leven en de twee andere criteria. In de Tweede Kamer zei hij dat het ‘twee normatieve invalshoeken’ zijn ‘die zich heel goed met elkaar laten verbinden’ en ‘die in elkaars verlengde liggen en die elkaar geenszins uitsluiten’.⁸⁵ Simons was er daarbij van overtuigd dat ook Hirsch Ballin de inzet had om wetgeving tot stand te brengen ‘waarin de twee fundamentele noties met elkaar in verantwoord evenwicht zijn gebracht’.⁸⁶

Toen Hirsch Ballin zelf in de Tweede Kamer aan het woord was, sprak hij niet zo expliciet als Simons over gelijkwaardigheid van de betreffende beginselen. Hij zei bijvoorbeeld: ‘(D)e leidende beginselen van de regering hebben betrekking op de beschermwaardigheid van het menselijk leven, ook in zijn kwetsbare slotfase. Vandaar de handhaving van de strafbaarheid. Tegelijkertijd dient de overheid zich rekenschap te geven van de wens van patiënten om waardig te sterven en ondraaglijk lijden te bekorten’.⁸⁷ Maar Hirsch Ballin ontkende evenals Simons dat er binnen de regeringscoalitie een compromis gesloten was. ‘Wij zijn niet bezig om met coalitiedwang en coalitiediscipline iets te regelen dat in zichzelf niet goed zou zijn. Zo hebben collega Simons en ik dat nooit ervaren en nooit benaderd’.⁸⁸

In het debat in de Eerste Kamer zei CDA-senator Fleers, zoals hierboven al vermeld, dat de mens in de terminale fase niet meer over leven en dood kan beslissen, maar alleen over een menswaardig sterven. Eerder in dit debat had hij al als zijn mening te kennen gegeven dat het sterven ook tot het leven behoort. ‘En als wij spreken over de beschermwaardigheid van het leven, spreken wij ook over de beschermwaardigheid van het menswaardig sterven’.⁸⁹ De CDA-woordvoerder in de Tweede Kamer Vincent van der Burg – Borgman had de Kamer verlaten – sprak niet over de waarde van het waardig sterven, maar hij zei wel: ‘In mijn woorden is er

⁸³ *HTK*, 1991-1992, bijlagen, 20383, no. 14, 2; *HEK*, 1992-1993, bijlagen, 22572, no. 275a, 28.

⁸⁴ *HEK*, 1993-1994, 22572, 458-459.

⁸⁵ *HTK*, 1991-1992, 20383, 4281.

⁸⁶ *HTK*, 1992-1993, 22572, 3352.

⁸⁷ *HTK*, 1991-1992, 20383, 4268.

⁸⁸ *HEK*, 1993-1994, 22572, 411.

⁸⁹ *Ibidem*, 393.

sprake van een noodtoestand als er een ondraaglijk lijden is in de terminale fase van de patiënt.⁹⁰ Een dergelijke algemene formulering met betrekking tot het bestaan van een noodsituatie in het geval van euthanasie valt niet te vinden bij de protestantse partijen, en evenmin bij de christendemocraat Borgman.

Los van de positie van de PvdA, lijkt het er dus op dat het wetsontwerp van het derde kabinet-Lubbers van CDA en PvdA in belangrijke mate met het eigen CDA-standpunt in het parlement overeen kwam en dat het niet voor de hand ligt te stellen dat de christendemocraten met deze wet een compromis hadden gesloten, zoals bij het wetsontwerp van het voorgaande kabinet van CDA en VVD wel het geval was. Dat zou betekenen dat de CDA-fractie in de Tweede Kamer in 1992-1993 minder afwijzend tegenover euthanasie was komen te staan dan tijdens het tweede kabinet-Lubbers van CDA en VVD. Volgens Brinkman, die ten tijde van het derde kabinet-Lubbers in de periode 1989/1994 fractievoorzitter in de Tweede Kamer was, was dat inderdaad het geval.⁹¹

Hirsch Ballin bevestigde later dat de redenering achter het voorstel van CDA en PvdA correspondeerde met het euthanasiestandpunt van hem en het overgrote deel van de CDA-fracties op dat moment – alleen twee Eerste Kamerleden van het CDA stemden tegen de wet. Hij beschouwde die gedachtegang als een derde visie naast de twee die tot dan toe het euthanasiedebat in de Nederlandse politiek hadden beheerst: enerzijds de opvatting dat als aan zekere voorwaarden voldaan is de mens zelf over zijn leven mag beschikken, waarbij de arts dan mag helpen; anderzijds het standpunt dat euthanasie eigenlijk nooit is toegestaan. De derde visie is, aldus de voormalige bewindsman, dat ‘zowel de beschermwaardigheid van het leven, als het lenigen van de nood die ontstaat door ondraaglijk lijden bij het euthanasievraagstuk aan de orde is.’⁹² Deze visie wijkt duidelijk af van die van de orthodox-protestantse partijen: zij legden wat betreft de wetgeving alle nadruk op de beschermwaardigheid van het leven en hielden alleen bij zeer uitzonderlijke – niet onder één noemer te brengen – omstandigheden de uitweg via de noodtoestand open.

Het valt overigens op dat Hirsch Ballin in zijn omschrijving van de CDA-visie het criterium ‘waardig sterven’ – dat door CDA-senator Fleers dus wel is aangevoerd – niet noemde.

⁹⁰ *HTK*, 1991-1992, 20383, 4295.

⁹¹ Telefonisch interview met Brinkman.

⁹² Telefonisch interview met Hirsch Ballin.

Volgens hem was dit criterium op verzoek van de PvdA in de wet bevestigd, terwijl dat voor het CDA niet nodig was.⁹³

De stelling dat het wetsontwerp van het derde kabinet-Lubbers toch in belangrijke mate overeenkwam met het eigen CDA-standpunt wordt ook nog ondersteund door de volgende feiten. In de eerste plaats is – zoals hierboven al vermeld – in de toelichting bij het herziene Program van Uitgangspunten in 1993 – dus ten tijde van de parlementaire behandeling van het voorstel van CDA en PvdA – vastgelegd dat er in noodsituaties ‘waarbij andere, zeer zwaarwegende belangen en waarden in het geding zijn’ euthanasie kan plaatsvinden.

In de tweede plaats is er na de aanneming van het betreffende wetsvoorstel door het CDA geen enkel signaal afgegeven dat deze wet slechts een met moeite aanvaard compromis was. Noch in de verkiezingsprogramma's van 1994 en 1998, noch toen de christendemocraten later in verzet kwamen tegen het euthanasie-wetsvoorstel van de paarse coalitie van PvdA, VVD en D66, heeft het CDA zich in deze richting uitgelaten.⁹⁴

Dat Hirsch Ballin instemming met het wetsvoorstel van CDA en PvdA niet als een opoffering zag, is ook opgemerkt door Schutte. De toenmalige GPV-leider moest tot zijn spijt vaststellen dat de CDA-minister het CDA-PvdA-wetsvoorstel niet had gepresenteerd als ‘het enige haalbare compromis, maar als het goede wetsvoorstel’.⁹⁵ Deze constatering strookt met de conclusie die hierboven is weergegeven. Dat geldt overigens niet voor de visie van Gerard de Korte, bisschop van het bisdom Groningen/Leeuwarden. Volgens hem had Hirsch Ballin moeite met euthanasie, maar maakte hij ‘vuile handen’ om een slechtere wet te voorkomen.⁹⁶ Dat het CDA en Hirsch Ballin beducht waren voor een wet in de geest van het eerdere initiatiefontwerp van Wessel-Tuinstra is waar, maar de stelling dat daarom ‘vuile handen’ gemaakt werden vindt geen steun in de feitelijke gang van zaken bij de behandeling van het wetsvoorstel.

Kars Veling – destijds Eerste Kamerlid voor het GPV – heeft het CDA verweten dat het zich na een kabinetsformatie zo sterk vereenzelvigde met de gesloten compromissen. De partij maakte zo niet meer duidelijk ‘waar de compromissen vanuit christelijke visie pijn doen’. Wat betreft euthanasie werd volgens Veling in 1989 bij de kabinetsformatie het volgende compromis

⁹³ Schriftelijke mededeling van Hirsch Ballin.

⁹⁴ *HTK*, 2000-2001, bijlagen, 26691, no. 22, 12; *HEK*, 2000-2001, 26691, 1212.

⁹⁵ *Nederlands Dagblad*, 11 maart 1993.

⁹⁶ *Trouw*, 21 september 2012, De Verdieping, 11.

gesloten: voor het CDA bleef de strafbaarheid van actieve euthanasie gehandhaafd, voor de PvdA zou er niet aan de bestaande praktijk getornd worden.⁹⁷ Volgens Hirsch Ballin was er echter geen sprake van zo'n 'uitruil' tussen CDA en PvdA, al betekende dat niet dat de christendemocraten toen ook de omvang van de bestaande euthanasiepraktijk aanvaard hebben. De laatste zinsnede oogt – gelet op het voorafgaande – enigszins verrassend, maar Hirsch Ballin gaf er de volgende verklaring voor. Sommige CDA'ers hadden zich met meer of minder tegenzin neergelegd bij het feit dat het wetsontwerp geen juridisch instrument bood om het aantal euthanasiegevallen terug te dringen, terwijl anderen van mening waren dat dit doel niet primair via wetgeving en rechtspraak bereikt moest worden maar door bijvoorbeeld een verbetering van, en meer voorlichting over palliatieve zorg. In beide gevallen, aldus Hirsch Ballin, 'gaat het om overwegingen die tot instemming met het voorstel van destijds leidden'.⁹⁸ Hieraan kan nog worden toegevoegd dat bij de behandeling van de euthanasiewet van de paarse coalitie van PvdA, VVD en D66 (1994-2002) door het CDA niet gesteld is dat langs juridische weg de omvang van de euthanasiepraktijk moest worden teruggedrongen. Verder kan in dit verband vermeld worden dat de voormalige CDA-minister ook van mening is dat de vervanging van de wet van het derde kabinet-Lubbers door de 'paarse' euthanasiewet (zie hieronder) meer uit 'dogmatische' overwegingen tot stand is gekomen dan dat het werkelijk noodzakelijk zou zijn wegens gebleken knelpunten.⁹⁹ De paarse partijen wilden een wet waarbij actieve euthanasie geoorloofd is als de zorgvuldigheidseisen in acht zijn genomen, zodat de straffeloosheid niet meer via de weg van de noodtoestand aangetoond zou moeten worden.

De drie protestantse partijen handhaafden tegenover het wetsvoorstel van CDA en PvdA de bezwaren die zij eerder ook al tegen het ontwerp van CDA en VVD hadden ingebracht. Zij dienden een motie in waarin de regering gevraagd werd door bepaalde maatregelen die bezwaren op te heffen. Behalve door hun eigen fracties werd de motie alleen gesteund door het VVD-Tweede Kamerlid Jan Franssen.¹⁰⁰

De euthanasiewet van Paars

⁹⁷ Bertus Tichelaar, 'We moeten in een reactie op paars niet de conservatieve toer opgaan', in: *Koers*, 16 september 1994, 10.

⁹⁸ Schriftelijke mededeling van Hirsch Ballin.

⁹⁹ Telefonisch interview met Hirsch Ballin.

¹⁰⁰ Motie Schutte c.s., *HTK*, 1991-1992, bijlagen, 20383, no. 18; *HTK*, 1991-1992, 20383, 4624.

In 1994 trad de ‘paarse’ regeringscoalitie van PvdA, VVD en D66 aan, die tot 2002 aanbleef. In augustus 1999 diende het tweede paarse kabinet een voorstel in bij de Tweede Kamer ter vervanging van de euthanasiewet van het derde kabinet-Lubbers. Dit zou uiteindelijk in 2001 leiden tot de aanvaarding van een nieuwe euthanasiewet, die anno 2015 nog altijd van kracht is. Aan de totstandkoming van deze wet ging in juni 1994 het arrest vooraf dat de Hoge Raad in de befaamde Chabot-zaak wees. Deze uitspraak hield in dat levensbeëindiging op verzoek van patiënten die zich niet in de stervensfase bevinden, wel degelijk mogelijk is en dat van psychiatrische patiënten niet bij voorbaat gezegd kan worden dat zij niet in staat moeten worden geacht tot een vrijwillig weloverwogen verzoek tot hulp bij zelfdoding.¹⁰¹ Dit was ook voor het CDA – dat er zoals al vermeld van uitging dat de Hoge Raad op het standpunt stond dat euthanasie alleen in de stervensfase mogelijk was – een geduchte tegenvaller, vooral omdat de in dit arrest neergelegde zienswijze nog kort daarvoor in de Tweede Kamer was afgewezen.¹⁰² In het ‘paarse’ wetsontwerp werd na de verbodsbepaling van actieve euthanasie in artikel 293 eerste lid, in het tweede lid gesteld – gelijk aan het initiatiefwetsontwerp Wessel-Tuinstra – dat een arts niet strafbaar is wanneer die zich bij het toepassen van actieve euthanasie houdt aan de zorgvuldigheidseisen (nu niet langer meer aandachtspunten geheten). Deze eisen werden opgesomd in een nieuwe wet, de Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding.¹⁰³

Het CDA wees deze wet, die dus actieve euthanasie legaliseerde, af. Het bezwaar van de christendemocraten gold in de eerste plaats dat aan de beschermwaardigheid van het leven tekort werd gedaan. Actieve euthanasie kon alleen mogelijk zijn als door de rechter of de officier van justitie werd vastgesteld dat er sprake was van een noodsituatie. Verder beviel het de partij niet dat de professionele toetsingscommissies die sinds enige tijd een eerste oordeel velden over een geval van euthanasie, voortaan alleen een zaak naar het Openbaar Ministerie zouden doorsturen als zij vonden dat het toepassen van euthanasie niet goed verlopen was of als zij twijfel op dit punt hadden. Het Openbaar Ministerie werd daarmee teveel op afstand gezet, waarmee een

¹⁰¹ Weyers, *Euthanasie*, 284.

¹⁰² Telefonisch interview met Hirsch Ballin.

¹⁰³ Weyers, *Euthanasie*, 330.

fundament van de rechtsstaat werd aangetast.¹⁰⁴ Tot slot hield het CDA vast aan de opvatting dat euthanasie alleen bij een terminale ziekte mocht plaatsvinden.¹⁰⁵ Hoewel zowel het CDA als de protestantse drie opponeerden tegen het paarse wetsvoorstel, bleef het verschil in visie tussen hen gehandhaafd dat zichtbaar was geworden bij de behandeling van het CDA-PvdA-wetsontwerp ten aanzien van de toelaatbaarheid van euthanasie.

3. Balans: de principes en de praktijk

In deze paragraaf zal worden nagegaan of het verschil in principiële onderbouwing van het euthanasiestandpunt door het CDA enerzijds en het GPV, de RPF en de SGP anderzijds van invloed is of kan zijn geweest op het verschil in opstelling van deze partijen in het parlementaire euthanasiedebat.

Het Woord Gods

In dit artikel is betoogd dat het (aanvankelijk) afwijzende euthanasiestandpunt van het CDA veel minder op direct bijbelse noties steunde dan dat van de drie orthodox-protestantse partijen. Kort aangeduid: voor het CDA vormde de waardigheid van de mens de basis van zijn positie, voor de protestantse drie het bijbelse gebod: ‘Gij zult niet doden’ en enkele andere bijbelse noties. Maakte dit verschil het voor het CDA nu makkelijker om een compromis te sluiten of zelfs haar eigen standpunt aan te passen? Als deze vraag beantwoord wordt op basis van de visie van de theoloog Klijn, die ten aanzien van het euthanasiestandpunt binnen het CDA invloedrijk is geweest, dan moet het antwoord ontkennend luiden. Klijn vond het gebod ‘Gij zult niet doden’ met betrekking tot euthanasie niet relevant en legde alle nadruk op het begrip ‘waardigheid van de mens’. Hij wees echter el mogelijkheid van euthanasie van de hand, ook de beperkte mogelijkheid, alleen in de stervensfase.¹⁰⁶ Klijn pleitte bovendien in 1993 voor een wettelijke inperking van artikel 40 van het WvS met betrekking tot de noodtoestand, als het gaat om

¹⁰⁴ *HTK*, 2000-2001, 26691, 2002; *HTK*, bijlagen, 26691, no. 8, 5; no. 22,23; *HEK*, 2000-2001, 26691, 1212.

¹⁰⁵ *HTK*, 2000-2001, 26691, 2003-2004; A. Lansink en H. de Vries, ‘Het CDA en de medisch-ethische vraagstukken’, in: *Christendemocratische Verkenningen*, 1997, no. 2, 85.

¹⁰⁶ Klijn en Nieboer, *Euthanasie en hulp bij zelfdoding*, 25.

levensdelicten. Het CDA had volgens Klijn dan ook niet akkoord mogen gaan met het wetsvoorstel van het derde kabinet-Lubbers.¹⁰⁷

Toch zullen in het algemeen gesproken direct-bijbelse noties als basis voor een politieke stellingname een grotere belemmering vormen voor het sluiten van een compromis of voor het wijzigen van een standpunt dan een niet direct-bijbelse fundering, zeker als daarbij – zoals door de orthodox-protestantse drie – gesteld wordt dat ook de overheid als instituut aan Gods Woord gebonden is. In het eerste geval zal degene die tot een compromis besluit dit niet alleen voor zichzelf willen kunnen verantwoorden, maar ook tegenover God. Dat maakt de ruimte voor het aangaan van een vergelijk kleiner. Schutte (GPV) stelde dan ook dat in een principieel vraagstuk als dat van actieve euthanasie een compromis alleen gesloten mag worden als er een verbetering is ten opzichte van de bestaande situatie.¹⁰⁸ Deze stellingname van Schutte houdt dus in: niet een compromis aanvaarden waarbij een slechtere situatie alleen maar wordt geaccepteerd om een nog grotere verslechtering – een formele legalisatie van actieve euthanasie – te voorkomen, zoals het CDA bij het ontwerp van het tweede kabinet-Lubbers wellicht deed.

Het lijkt aannemelijk dat de belemmering voor het sluiten van een compromis het grootste is als de bijbelse notie die (mede) in het geding is een Goddelijk gebod is, zoals dat bij euthanasie het geval is. De hoogleraar ethiek en spiritualiteit van de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), Ad de Bruijne, heeft zich afgevraagd waarom orthodoxe christenen niet veel met het milieu ophebben. Eén van de verklaringen die hij gaf is het ontbreken van een bijbels gebod aangaande het milieu. De Bruijne voegde daaraan toe dat iemand tegen hem gezegd had: ‘Als God dat milieu echt zo belangrijk vond, had hij daar ook wel een gebod over geschreven.’¹⁰⁹

Noodtoestand als uitzondering

Hierboven is vermeld dat het CDA – anders dan de protestantse drie – in de toelichting bij zijn Program van Uitgangspunten van 1993 heeft opgenomen dat actieve euthanasie moet worden aanvaard in noodsituaties waarbij ‘andere, zeer zwaarwegende belangen en waarden in het geding zijn’. Deze bepaling kwam ongeveer tegelijkertijd tot stand als de wet van CDA en PvdA.

¹⁰⁷ *Trouw*, 3 juli 1993.

¹⁰⁸ *Ons Burgerschap*, november 1988, 157.

¹⁰⁹ *Nederlands Dagblad*, 9 oktober 2010.

Ook in de jaren vòòr 1993 werd in andere christendemocratische publicaties gesteld dat in uitzonderlijke situaties euthanasie mogelijk moest zijn, wat wellicht kan worden beschouwd als een opstap die het sluiten van een compromis dan wel een standpuntwijziging vergemakkelijkte.

Zedelijke draagkracht van de bevolking

Zoals we gezien hebben is het CDA van mening dat de partij bereid moet zijn compromissen te sluiten als het eigen standpunt de ‘draagkracht van het volk’ te boven gaat. Het ging het CDA hierbij – zoals ik hierboven heb verondersteld – uiteindelijk om een afweging tussen twee eigen beginselen: de principiële visie op – in dit geval – euthanasie, en de eveneens principiële opvatting dat de overheid in een pluralistische maatschappij het algemeen welzijn moet bevorderen. De beide vooraanstaande CDA’ers De Vries en Brinkman hebben, zoals vermeld, in meer of minder directe zin naar voren gebracht dat de factor van de zedelijke draagkracht van het volk ook in relatie tot het euthanasievraagstuk van betekenis is. Toch is zowel bij het wetsontwerp van CDA en VVD als bij dat van CDA en PvdA deze zedelijke draagkracht tijdens de parlementaire behandeling door het CDA niet ter sprake gebracht – anders dan bij het abortusvraagstuk, toen de partij dit in de periode 1975-1980 wel gedaan heeft.¹¹⁰

De Vries en Brinkman waren als fractievoorzitter in de Tweede Kamer respectievelijk mede-ondertekenaar namens het kabinet nauw betrokken bij het wetsontwerp van CDA en VVD. Toch was het misschien voor de CDA-Tweede Kamerfractie en dan met name voor woordvoerder Borgman, die nogal geharnast in het euthanasiedebat stond, een brug te ver om (openlijk) een concessie in verband met de zedelijke draagkracht te doen. Maar het argument van de ‘draagkracht van het volk’ zal er zeker toe hebben bijgedragen dat De Vries en Brinkman tot de rekkelijken binnen het CDA gerekend konden worden; wellicht geldt dat ook voor andere christendemocraten. Mede dank zij deze rekkelijken kwam het CDA tot een compromis met de VVD. Wat betreft het wetsontwerp van het CDA en de PvdA was het in feite niet meer nodig het punt van de zedelijke draagkracht in te brengen, omdat het CDA in ieder geval het belang van het ‘verkorten van het ondraaglijk lijden’ als onderdeel van zijn euthanasievisie had aanvaard. Wel kan het ‘draagkracht-argument’ een rol gespeeld hebben bij die christendemocraten die

¹¹⁰ Hans Martien ten Napel, “‘Een wet mag de zedelijke draagkracht van het volk niet te boven gaan’. De opstelling van het CDA-in-wording in het parlement’, in: Gerrit Voerman, red., *De conjunctuur van de macht. Het Christen Democratisch Appèl 1980-2010*, Amsterdam, 2011, 54-57.

berust hebben in het feit dat het wetsontwerp geen uitzicht bood op het terugdringen van de euthanasiepraktijk.

Dat ook vanuit het criterium ‘draagkracht van de bevolking’ tot een acceptatie van het wetsontwerp van het derde kabinet-Lubbers kan worden gekomen, blijkt uit het hiervoor besproken artikel van de filosoof Snijders. De auteur vond de in 1993 tot stand gekomen wet in het licht van de visie dat de overheid in een pluralistische samenleving het algemeen welzijn dient te behartigen, ‘een ware vondst’.¹¹¹ Toch ligt, zoals hiervoor gebleken, de conclusie meer voor de hand dat het CDA-PvdA-wetsontwerp in wezen overeenkomt met het eigen standpunt van het CDA op dat moment.

Slot

In de principiële onderbouwing van hun standpunten ten aanzien van euthanasie verschilden het CDA enerzijds en het GPV, de RPF en de SGP anderzijds in belangrijke mate van elkaar. Het (aanvankelijk) afwijzende standpunt van de christendemocraten was duidelijk minder sterk geworteld in direct-bijbelse noties. Dat maakte het waarschijnlijk makkelijker voor de partij om een compromis te sluiten of zelfs (enigermate) van standpunt te veranderen.

Ook zal de zwakkere binding aan de direct-bijbelse noties bijgedragen hebben aan een verscheidenheid van opvattingen over euthanasie binnen het CDA. Een verscheidenheid die de orthodox-protestantse drie niet kenden en die op zich het sluiten van een compromis binnen de regeringscoalitie of een verandering van standpunt door het CDA ook weer meer voor de hand liggend maakt.

Overigens zijn er geen aanwijzingen dat het argument van het zelfbeschikkingsrecht van de voorstanders binnen het CDA van actieve euthanasie van invloed is geweest op de ontwikkeling van het euthanasiestandpunt van de partij. Wel kan louter het feit dat er voorstanders binnen de partij waren – los dus van hun argumentatie – bij andere CDA’ers een rol gespeeld hebben bij de vorming en ontwikkeling van hun standpunt.¹¹²

¹¹¹ Snijders, ‘De rechtsorde en de morele orde’, 458, 462-463.

¹¹² Uit een onderzoek onder CDA-leden in 1999 – dus aan het einde van de in dit artikel beschreven periode – bleek op basis van een 7-puntsschaal (1= euthanasie afwijzen, 7= euthanasie toestaan) dat 17 procent van de protestantse en 25 procent van de rooms-katholieke leden euthanasie wil toestaan, terwijl de tegenstanders respectievelijk 27 en 28 procent scoren. De grootste groep CDA-leden neemt een genuanceerd standpunt in. In 2008 zijn de verhoudingen overigens spectaculair veranderd. De

Naast het verschil in bijbelse onderbouwing waren de christendemocraten uit principe – de zedelijke draagkracht van het volk – meer geneigd dan GPV, RPF en SGP om andere overtuigingen tegemoet te komen. Dit principe heeft waarschijnlijk bij het CDA-VVD-wetsontwerp een belangrijker rol gespeeld dan bij dat van het kabinet van CDA en PvdA. In het tweede geval was er een verandering in het eigen euthanasiestandpunt van de christendemocraten gekomen – met name de erkenning van het criterium ‘verkorten van het ondraaglijk leiden’ als zijnde van belang in het euthanasievraagstuk – waardoor dat in belangrijke mate samenviel met de filosofie achter het wetsontwerp. De christendemocraten hoefden dus niet hun eigen standpunt af te wegen tegen de gedachte dat een wettelijke maatregel de zedelijke draagkracht van het volk niet te boven mag gaan.

voorstanders van euthanasie vormen dan de grootste groep. Zie Ruud Koole en Joop van Holsteyn, ‘Religie of regio? Over de bloedgroepen van het CDA’, in: Voerman, red., *De conjunctuur van de macht*, 131-153, 141.

Wat betreft de kiezersonderzoeken kunnen we verder in de tijd terugkijken. Ook hier is gebruik gemaakt van een 7-puntsschaal. In 1986 ligt het gemiddelde standpunt van de CDA-kiezers (3.7) al aardig dicht bij het schaalgemiddelde (4). Daarna stijgt het gemiddelde standpunt van de christendemocratische kiezers via 4 in 1989 naar 4.3 in 1994. De verandering in standpunt van de gemiddelde CDA-kiezer tussen 1986 en 1994 komt dus wel overeen met de verschuiving in het standpunt van de christendemocraten in het wetgevingsproces. Zie Joop van Holsteyn en Galen Irwin, ‘Slechts de wereld van gisteren? Over de achtergrond en opvattingen van de kiezersaanhang van het CDA, 1977-2010’, in: Voerman, red., *De conjunctuur van de macht*, 155-178.